Сура батыр

Башҡорт ҡобайыры

Борон нуғай хандары заманында Нарыҡбай исемле бик бай бей булған. Сығышы менән үҙе Ҡырымдан, нуғайлылар аҫыл затынан икән. Өйөр-өйөр малдары, йылҡылары, ҡуйҙары яландарҙы ҡаплап йөрөр, һутлынан-һутлы йәйләү ерҙәргә күсер булған, ти. Ҡырым ханы был маллы, абруйлы Нарыҡ бейҙе үҙенә тағы нығыраҡ яҡынайтыр өсөн сибәрҙәрҙән сибәр Миңһылыу исемле бер ҡыҙҙы димләп өйләндерешкән, баш ҡоҙа ла булып киткән, ти. Туйҙа Миңһылыуҙы ынйы биҙәкле ебәк кейемдәргә кейендерһәләр, уның ханбикәләрҙән дә һылыулығын күреп, хан үҙе ғашиҡ булмаһынмы. Бейгә түгел, минең үҙемә лайыҡ икән, тигән ти эсенән генә.

Туйын шаулатып үткәргән, бейен дәрәжәле иткән, һылыу бейбикә тапҡан, хуш, Нарыҡбай бейҙе нарыҡ хеҙмәткә ҡушырға ваҡыт. Мәскәү кенәзлегенә башта үҙен генә илсе итеп ебәрергә күндерә быны хан. Нишләһен инде бей, хан фарманы менән ризалашып, быны йәш кәләшенә ҡайтып һөйләй. Аптырап шиккә төшә Миңһылыу: шәрбәт айҙары үткәнен дә көтмәй, бейен бейбикәһенән айырмаҡта ни хикмәт.

Хандың — фарманы, ҡатын кешенең — хәйләһе. Миңһылыу хан ярандары менән бей ирен илсе итеп оҙатышып ебәрә лә йәшерен рәүештә кире ҡайтарып өйөнә йәшерә. Икенсе көндөң төнөндә үк Миңһылыу бейбикәнең ишеген шаҡыйҙар. Кем булһын — хандары, бейбикәнең асмай сараһы юҡ. Аса. Хандары яһанып-биҙәнеп килгән, затлы бүләктәр килтергән.

— Әй, Миңһылыу, һин бейбикә түгел, ханбикә булырға лайыҡ, — ти хан.

— Ханым, тәҡсир, үҙең баш ҡоҙа булып бейбикә иттең, мин үҙ бейемде ташламам вә хыянат итмәм, — ти Миңһылыу.

— Нарыҡ бейеңдән ваз кис, уның башы хәҙер ҡайтмаҫ ергә олаҡтырылды, — ти хан.

— Алланы уйла, ханым, хоҙай язаһынан ҡурҡ!

— Хоҙаның мин ерҙәге наибы, гонаһ булһа, ярлыҡауы ла үҙемдә. Яратам үҙеңде, һис юғы яриәм бул!

— Улайһа, бер һүҙемде тыңла.

— Һөйлә һүҙеңде, һылыуым.

— Януарҙар батшаһы арыҫлан бар, — тип башлаған һүҙен Миңһылыу. — Уға көн һайын йәш януарҙы ашарға биреп торғандар. Бер көндө әллә яңылышып, әллә һынамаҡ өсөн хеҙмәтселәре арыҫланға бүре яралаған ҡолонды кереткәндәр. Арыҫлан уны һоғоноуҙан баш тартҡан: “Бүре бүлтереген арыҫлан еймәҫ”, — тигән.

Миңһылыуҙың тел төбөн тиҙ төшөнгән, әлбиттә, хан. Ләкин нәфсеһен тыя алмайынса, “ханмы, бейме, әлегә барыбер, мин ир кеше”, тип бейбикәгә йомолған хан көсләмәк булып. Шул саҡ йәшеренгән урынынан Нарыҡ бей килеп сыҡҡан да ярһыуынан бер һелтәүҙә ханды ҡылысы менән сабып үлтергән.

Ханын үлтергән Нарыҡ бейгә хәҙер бар мөлкәтен, байлығын, тыуған ерен

ташлап Миңһылыуы менән бергә ҡасып китеүҙән башҡа сара ҡалмаған. Улар шул уҡ төнөн юлға иң кәрәк-ярағын, аҙыҡ-түлеген төйнәп йорт-ерҙәренән ҡасып сығып киткәндәр. Ҡырым яландарынан Тын далаларына килеп сыҡҡандар, Иҙел һыуҙарын кискәндәр, Яйыҡ буйҙарынаса еткәндәр.

Шунда Миңһылыу бер төш күргән, төшөн Нарығына һөйләп биргән. "Төшөмдә аяғымдың араһынан бер ут сыҡты, — тигән ул. — Уттың бер осо ерҙә, икенсе осо күккә олғашты. Йыйылып киткән кешеләр төрлө нәмәләр менән һуғып ҡаранылар, һыу һиптеләр — ут тамсы ла һүрелмәне. Ҡапыл ҡара ямғыр сығып, яуып үткәйне — ут һүнеп ҡалды. Быны нәмәгә юрайһың, бейем", — тине. Ләкин Нарыҡ ҡасҡы бей бер нигә юрай алманы, тик шомланыбыраҡ ҡалды. "Үҙем мин улым тыуырына юрайым, — тине Миңһылыу. — Тик улымдың үлеме һыуҙан булыр тип ҡурҡам".

Шулай ҡасаҡ юлсылар юлдарын нисә айҙар дауам итә-итә Урал тауҙарына етә. Миңһылыу тарпан итен көҫәй башланы. Нарыҡбай бер тарпанды уҡ менән атып, ҡороҡ менән тотоп көҫәгән итен ашатты. Оҙаҡламай Миңһылыуҙы тулғағы тоторға кереште. Үҙе ыҙалана-яфалана, ә аптырап ҡалған иренә ояла-ояла ситләтеп һүҙ менән шуны тулғаны:

Иҙелдең башы — Ямантау,
Яйыҡтың башы — Ирәмәлтау,
Турат башы — аҡ сатыр,
Аҡ сатырҙа ни ятыр.
Яйыҡ һыуы яй ағыр,
Яй аҡһа ла һал ағыр.
Һалы ни арҡыры тормағайы,
Кеше һуң туры бормағайы, аһ...
Бейгенәм, һин, бейгенәм
Үҙең булышсы бейбикәңә!..

Нарыҡтың һаман аҙап торғанын күргәс, Миңһылыу ҡаты тулғағынан ыңғырашып тағы һамаҡланы, ти:

Әй, бейгенәм, бейгенәм,
Аҙамасы, бейгенәм.
Ханды үҙ ҡулың менән сапҡан
Аҙамасы, батырым!
Аҙамасы, батырым!
Алдыңда мин ятырмын,
Аҙаһаң, таштай ҡатырмын.
Улыңды юғалтырһың,
Үҙемде юғалтырһың.
Үҙеңде ҡулға ал һана,
Улыңды ҡотҡар һана!

Шунан Нарыҡ бей, тиҙ генә тәһәрәт алып, уҡыр доғаларын уҡып, кендек әбейе вазифаһын атҡарырға тотона. Сабыйҙы азат ҡылып, кендеген киҫеп, әсәһе ҡуйынына һала. Тумалаҡтай бала әсә күкрәк һөтөн ҡарһаланып имергә керешә.

Ҡоллоҡтан ҡотолғандай улдарына Сура тип исем ҡушалар.

Шулай Яйыҡ үренәрәк тау буйҙарына төпләнеп, уллы булып, яңынан донъя көтөп алып китәләр. Ҡабат малтыуарға тейенәләр. Иркен йәйләү, ҡышлау ерҙәрендә малдары үрсей, донъялары ҡотая. Башҡорттар үҙен Яйыҡ буйының абруйлы бейе итеп танайҙар, Миңһылыуҙы һылыуҙарҙан һылыу бейбикә тип йөрөтәләр. Хатта уға бағышлап маҡтау йырҙары сығаралар:

Ирәмәлкәй тауҙың аҡ таштары
Йәмләп ята Урал буйҙарын,
Миңһылыуҡай, кемде ғашиҡ итмәҫ,
Ҡыйғас ҡашың, зифа буйҙарың.

Һылыуҙарҙан һылыу күп Уралда,
Һиндәй һылыуҙарҙы күрмәнек.
Хоҙай һине беҙгә ебәргәндер,
Булһын тиеп фәрештә-күрмәлек.

Сура ай үҫәһен көн үҫеп, йыл үҫәһен ай үҫеп батыр егет булып етте, ти. Ете йәшенән атҡа менде, ун йәшенән суҡмар, уҡ-һаҙаҡ тотоп һунар йөрөй башланы, ти. Ун өс-ун дүрт йәшенән ҡылыс тағып яуға сығыр батыр булып китте, ти.

Үҙенә тиң ир-егеттәр менән һунар сыҡһа, аҙна-ун көн йөрөп йөк-йөк ҡошҡорт, йәнлек тейәп ҡайтты, ти. Нөгәр туплап, ил-йорт күреп, күрше батырҙар менән көс һынашып, ярыштар ҡороп та ҡыҙырып ҡайтҡылаты, ти.

Бер саҡ шулай ситтә шаҡтай оҙаҡ ҡына йөрөп ҡайтһа, ҡатайҙарҙың яуыз түрәһе Ғәли бей тамъяндарҙың йорт-ерен баҫып, мал-тыуарын алып, атаһы Нарыҡбайҙы ҡурҡытып, мыҫҡыллап киткән, ти. Улына хәсрәтләнеп Нарыҡбай һамаҡлап шуларҙы һөйләне, ти:

Әй уғылым, әй Сурам,
Үҙем-үҙем үҙ булып,
Исемем Нарыҡ бей булып,
Күпме донъялар күреп,
Мал-тыуарға бай булып,
Дуҫ-иштәргә иш булып,
Быңдай хурлыҡ күргәнем
Быҡаса һис юҡ ине,

Йорт-ерем бөтөн ине,
Донъялар имен ине.
Уғылым, һин юғында
Яуыз Ғәли бей килде лә
Ҡуйымдан һуғым һуйҙы,
Йылҡымдан аттар тотто,
Ҡарт атаң Нарыҡты
Ҡамсы менән орҙо ла,
Әсәң Миңһылыуға
Күтәрмәҫ һүҙҙәр әйтте лә
Оло ғауға сығарҙы,
Йортобоҙға яу булды.
Уртаҡ тел тапмаҡ булып,
Һимеҙ ҡуйҙар һуйҙырҙым,
Һыуһынына эсмәгә
Ҡымыҙ, балдар ҡуйҙырҙым.
Һыйым ҡабул ҡылманы,
Бүләгемде алманы,
Аҡырҙы ла баҡырҙы.
Ниәте уның бер булған:
Һарымһаҡтай аҙаулы
Сәхтиәндәй ҡабаҡлы,
Туҫтағандай тояҡлы
Ҡойроҡҡайы ҡыналы,
Ялҡайҙары еләле
Ҡарайғырҙа күҙе икән.
Тартып алды айғырҙы,
Малды ҡотһоҙ ҡалдырҙы.
Был һүҙҙәрҙе ишеткәс, Сура батыр былай тине:
Арғымағым килтерең,
Ауыҙлыҡлап менәйем.
Аҡ күбәгем килтерең,
Өҫкәйемә кейәйем.
Ҡушағымды килтерең,
Билкәйемә урайым,
Йәһәт барып тотмаға
Арттарынан ҡыуайым.
Ҡыуып барып етәйем,
Пыран-зыран итәйем,
Күҙ ҡарабыҙ ҡарайғырҙы
Тартып алып ҡайтайым.
Был әйткәнсә итмәһәм,
Мораҙыма етмәһәм,
Нарыҡ улы Сура тигән
Исемемә тормайым.
Сура батыр шулай итеп, атына менеп, тиҙҙән Ғәли бейҙе ҡыуып еткәс, былай тигән:
Әссәләмәғәләйкүм,
Күрше түрә Ғәли бей,
Ҡарайғырҙың башына
Нисек етте нуҡтағыҙ,
Аңлашайыҡ, туҡтағыҙ!
Күрше түрә Ғәли бей,
Арғымаҡҡа менгән бей,
Беҙҙең атам Нарыҡтың
Тирмәһенә инмәнең,
Һонған ҡымыҙын эсмәнең,
Ҡуйған һыйын еймәнең,
Ат өҫтөнән аҡырып,
Арғымаҡ талап иткән бей.
Ҡарайғыр нәҫел атымды
Тартып алып менгән бей.
Бей уғылы мин һиңә
Ел етмәҫен бирәйем,
Кәс етмәҫен бирәйем,
Яныңдағы был көндә
Йән һаҡлаусың булайым.
Оло яу сығарғансы
Әйткән һүҙгә күн һәнә,
Ҡарайғырым бир һәнә.
Сура батырҙың яҡшылыҡ теләүенә Ғәли бей бик эре генә былай ти:
Мин миндермен, миндермен,
Йән күтәрмәҫ ирҙер мин,
Ҡан ташмалы был көндә
Ҡарайғырҙы бирмәм мин.
Икене биреп, берҙе алмаҡ
Һинең өсөн түгел был.
Сура батыр:
Ҡатай түрә Ғәли бей,
Күсәр тауға күскән бей,
Күк һарайға ҡунған бей,
Аҡташта атҡа атланып,
Беҙҙең атам Нарыҡҡа
Ҡунаҡлыҡҡа төшкән бей,
Ҡамсыңды орған бей,
Ҡылысыңды һуҙған бей,
Миңһылыу әсәмә
Күкрәк күтәрмәҫ һүҙ әйткән,
Һеңлекәшем Ҡарасәскә
Тимерҙән һыуыҡ һүҙ әйткән бей,
Минең Ҡарайғыр атымды,
Тартып алып менгән бей.
Бей уғылы мин һиңә
Бир тейәмен, бирмәйһең,
Көн теләймен, күнмәйһең.
Бал ағасын ватмайса
Балын ҡалай ашарһың?
Ғәли бей:
Күсәр тауға сыҡ, Сура,
Күркеңде һинең күрәйем.
Күк күбәңде кей, Сура,
Һөнәреңде беләйем.
Күсәрле тауҙан артылма,
Ғәли бейгә ҡағылма,
Күсәрле тауҙан артылһаң,
Ғәли бейгә ҡағылһаң,
Үлгәндә яман үлерһең,
Ҡара ерҙең төбөнә
Күҙ йомалмай үтерһең.
Сура батыр:
Аҡташынан Ғәли бей,
Ағын һыуға дәли бей,
Ямантауҙан

Һинең күңелең бейек бей,
Ил эсендә һыйлы бей,
Күптән күңелең тулы бей,
Һаҡлауым минең ныҡлы тип,
Күп маҡтанма, Ғәли бей.
Һаҡлауың һинең һан булһын,
Һан етмәгән көн булһын,
Һан һаҡлауҙан күсерһең,
Ҡарайғырым өҫтөнән төшөрһөң,
Ҡарайғырҙы алырмын,
Һинең ташып барған ҡара ҡаныңды
Ҡылысыма буярмын,
Ҡанҡайыңды ҡоярмын.

Ғәли бей:

Үсең булғас, һин алдан ат, Сура!

Сура батыр:

Ҡан көҫәгән Ғәли бей,
Ул сағында мин атһам,
Күңелең үҫеп баралыр,
Һин башлап ат, Ғәли бей!

Ҡаны ташҡан Ғәли бей
Үгеҙҙәй үкереп,
Һыйырҙай баҡырып,
Йәйәһен тартып атты, ти.
Эйәренең ҡашынан,
Ашаһының аҫтынан
Уғы зырлап үтте, ти.
Сират еткәс, Сураға
Үгеҙҙәй үкереп,
Һыйырҙай мөңөрәп,
Уғын киҙегә ҡалды, ти.

Сура батыр киҙәк алышта Ғәли бейҙе үлтереп Ҡарайғырын үҙ йорттарына алып ҡайтһа ла, был ҡанлы көн уның башында ауыр уйҙар, күңелендә тәрән яралар ҡалдырҙы, ти.

Ҡатайҙарҙың Ғәли бейе үлгән көн,
Ҡара дауылдай көн боҙолған көн,
Таҡыя бүркем төшкән көн,
Күңелкәйем бөлгән көн,
Һыныҡ күңел ҡарт атам
Йөҙө ҡарайып ҡатҡан көн,
Ғәрипләнгән ҡарт әсә
Сәсенә сал ҡунған көн.
Арғымағым сапсынма,
Ғәйрәтле көндә елермен.
Йәш йөрәгем тибенмә,
Яҡшы теләк теләрмен.
Ҡылысым ҡындан күп сыҡма,
Ҡара ташҡа орормон.
Әсәм артыҡ моңайма,
Тынысыраҡ торормон.
Ҡарасәсем моңайма,
Ҡауғалы көндәр үтермен.
Йәрекәйем көрһөнмә,
Имен көндәр көтөрмөн.

Шулай бик бошоноп йөрөгәндә Сура батыр бер төш күрҙе, ти. Төшөндә Сура батыр Ҡазанда имеш. Был заман Ҡазан ҡалаһына урыҫ Аҡ батша ғәскәре һөжүм иткән яулы ваҡыттар икән. Сура батыр Ҡазанды һаҡлашырға яуға китергә йыйына. Был хаҡта атаһына былай тип аңлата:

Әй атам, әй атам,
Һаулыҡ теләп ҡал, атам,
Аҡташтың Ғәли бейҙе үлтерҙек,
Башыбыҙға күпме ҡайғы килтерҙек.
Ҡазан тигән ил бар тип,
Уны яҡлау кәрәк, тип,
Яуға барыр уйым бар.

Нарыҡбай:

Бар, бар, улым, бар, улым,
Барғанда юлың асылһын,
Ҡазан тигән илдәрҙең
Ҡапҡаһы көнәлек асылһын.
Аҫмалы бишеккә таянған,
Ала таңдан уянған,
Төн йоҡоһон дүрт бүлгән,
Ике имсәгенән һөт биргән
Миңһылыу әсәңә
Һүҙең әйтеп, кит, балам.

Сура батыр әсәһенә барып:

Әй әсәм, әй әсәм,
Һаулыҡ теләп ҡал, әсәм,
Аҡташтың Ғәли бейен үлтерҙек,
Башыбыҙға китмәҫ хурлыҡ
килтерҙек.
Ҡазан тигән ил бар тип,
Башты ташлар ер бар тип,
Шунда юлға сыҡмаҡсым.
Фатиханды бир, әсәм.

Миңһылыу:

Бар, бар, балам, бар, балам,
Барғанда күңелең баҫылһын,
Ҡазан тигән ҡаланың
Ҡапҡалары асылһын.
Иҫән-һау йөрөп ҡайт,
Фатихамды бирәмен.

Сура батыр ҡатыны янына инеп:

Әй, әйелем, әйелем,
Һаулыҡ теләп ҡал, әйелем.
Күрше түрә Ғәли бейҙе үлтерҙек,
Башыбыҙға күпме бәлә килтерҙек.
Ҡазан тигән ил бар тип,
Башты ташлар ер бар тип,
Ҡазан сыға бармаҡсым.

Ҡатыны:

Ай ни була көндән һуң,
Көн ни була айҙан һуң,
Батырҙарға ни ҡала,
Илгә яуҙар килгән һуң.
Ала кит, батырым, ала кит,

Ат ялына һала кит,
Алыҫ юлға сығаһың,
Тыуған ерең ҡала бит,
Ата-әсәң, беҙҙәр ҡала бит.
Ирмен тигән ир кеше
Өйҙә ятып сыҙамаҫ,
Ҡатының, балаларың
Ай-вайына ҡарамаҫ.
Ҡылған эшең хаҡ булһын,
Йөрөгән юлың таҡ булһын,
Хоҙай үҙе һаҡлаһын,
Имен-аман йөрөп ҡайт!

Юл кәрәк-ярағы, ҡоралы-ние менән яһанып, арғымағына атланып алған Сура батырҙы ата-әсәһе, ғаиләһе, бөтә ауыл халҡы оҙатып ҡалған. Икенсе ауылға етеү менән шишмә юлында силәктәре тулы һыу көйәнтәләгән йәш килен юлына тап булған.

Йәш килен:
Арғымаҡҡа атланып,
Уҡ-һаҙаҡтарың алып,
Уҡалы сәкмән кейеп,
Ҡылысың иңгә тағып,
Икенденән үк тороп,
Батырым, ҡайҙа юл алдың?

Сура батыр:
Исемем Сура батыр, Сурамын,
Түрә түгел, ҡарамын,
Асылымды һораһаң,
Мин тамъянлы буламын.
Ҡазан илендә яу сыҡҡан,
Шуға таба барамын.

Һәр ауылды үткән һайын Сура батырға байтаҡ ир-егеттәр ҡушылып атҡа атланған. Уның нөгәре ҙурайғандан ҙурая барған.

Юлда нисәмә көндәр, аҙналар барғанда һорашҡан бер кешегә яу-яһаулы Сура батыр һамаҡҡа әйләнгән һүҙҙәрен ҡабатлар булған:
Яуға китеп барамын,
Ҡазан илен аламын,
Ҡазанға китеп барамын.
Мин Ҡазанға барғансы,
Ҡар яумағай, ҡан яуғай,
Мин Ҡазанға барған һуң
Ҡан яумағай, ҡар яуғай.
Ҡанатбайҙың алаты,
Ҡултығында ҡанаты,
Яуҙы күрһә, сәйнәй, ти,
Ҡуй-һарыҡтай әйҙәй, ти.
Анауыл менән мынауыл,
Ике яғы ҡарауыл,
Буҙ турғайҙай булайым,
Ҡапҡаһына ҡунайым,
Тулып ятҡан дошмандың
Ҡайһы беренә булайым.
Йортта бармы ир-аты,
Өйҙә бармы ир заты?
Аттар — батыр ҡанаты,
Ир-ат — яуҙың ҡанаты.
Өйҙә ҡала ҡатын-ҡыҙ.
Түрҙә ята ҡарт-ҡортҡа,
Ҡатын булһа сара юҡ,
Әгәр иркәк булғанда,
Булыр ҙа булыр бер тотҡа!
Яуға китеп барамын,
Ҡазан илен аламын,
Ҡазан илен ҡотҡарғас,
Ҡайтып ҡылысым һаламын.

Ҡазан тарафына яҡынлағас, Сура батыр яу юлдаштары менән бер кис Күгәле тигән күл буйында ҡуналар. Төрлө ҡош-ҡорт, ҡырағай ҡаҙ, өйрәк көҙөн көньяҡҡа осҡанда туҡтаған мәлдәре икән. Ҙур һуна өйрәк атып ала, икенсеһе эрерәк аҡ күгәле уғы тейһә лә ергә аунап төшмәй осоп китә. Аҙаҡ Ҡазанға барғас ишетеүенсә, шул үтәләй уҡ үткән күгәл өйрәк яу яланы ҡырына килеп йығылған. Быны йә батыр килеренә, йә еңелерҙәренә юрағандар, ти.

Сура батыр Ҡазанға етәрәк, ҡалаға тура барып инмәй бер ауылда туҡтала, нөгәрҙәре менән Сәли атлы йөҙ йәшәр бер ҡарттың өйөнә керә сәләмләп:
Сәләм булһын һеҙҙәргә
Йөҙ йәшәгән Сәли ҡарт,
Һаумыһығыҙ Сәли ағай,
Инергәме ҡунаҡҡа?

Сәли ҡарт:
Һикһән бишкә еткәндә,
Һикһән батыр күргәнмен,
Туҡһан бишкә кергәндә,
Туҡһан батыр күргәнмен.
Әлегеһе был көндә
Туҡһан туғыҙҙы ҡыуамын,
Кем икәнең белмәйем,
Хайран булып торамын.
Исем-атың әйтсәле,
Асылыңды әйтсәле.

Сура батыр:
Мин арғынмын, арғынмын,
Аҡ шоңҡарҙай тарғылмын,
Асылымды һораһаң,
Урал яғы тамъянмын.
Ата-бабамды һораһаң,
Арыҫлан улы Байғаҙы,
Уның улы Ир-Түләк,
Нарыҡ улы Сурамын.

Шулай Сәли ҡартта оҙаҡ ҡына хәл йыйып, ҡунаҡ булып ятҡандан һуң Сура батырҙы йөҙйәшәр ҡарт бер ҙур йыйынға алып бара. Өй һайын таралған үҙ ир-егеттәрен дә бергә ала. Йыйын менән таныштырып, Сәли ҡарт шулай һөйләй:

Ниҙәр юҡ та ниҙәр бар
Был йыйындың эсендә;
Төрлө-төрлө байҙар бар,
Таныр-танылыр батыр бар,
Сурҡалы күлдә суртан бар,
Урман-тауҙа шоңҡар бар,
Һыу-күлдәрҙә ҡондоҙ бар,
Күктә янар йондоҙ бар.
Танаһы ҡасып быҙаулар,
Тубы туҡтап ҡолонлар
Тошта Ҡазый мырҙа бар.
Арбаһынан май тамған,
Ҡылысынан ҡан тамған,
Иҙел йортта аға-энеле
Ураҡ менән Мамай бар.
Ҡазан тәхетен биләгән
Шәғәли атлы ханы бар.

Йыйында ат сабыштары, батырҙар көрәше, мәрәйгә атыш ярыштары була. Сура батыр ярышҡа сығып, ҡазандарҙың Ҡолонсаҡ батыры менән көрәшә, уны еңеп сыға, мәрәйгә атышта ҡатнаша — мәргәнлекте бирмәй. Ҡазан батырҙары әллә ҡайҙағы сит батырҙың еңеп сығыуына көнләшкәндәй итәләр, һыр бирмәҫкә булашалар.

Хан ҡыҙы батырҙарға бүләктәр өләшеүе лә Сура батырға сәйер тойола. Үҙ батырҙарына кеменә арғымаҡ, кеменә алтын ҡынлы ҡылыс, кеменә уҡалы елән бүләк итһә, Сура батырға бер кескәй генә ҡумта-ҡалта бирәләр. Быға, тыштан белгертмәһә лә, Сура батыр эстән хурлана һәм үпкәләй.

Ҡолонсаҡ батыр Сура батырҙы үҙ табындарына ҡабул иткәндәй булып былай ти:

Йыйынға килгән батырға
Сынаяҡты ҡуйығыҙ,
Табындан урын бирегеҙ,
Һый-хөрмәтте татыһын.
Иҙел аша ҡара яу тора,
Батырмы, кем икәнен
Шул яуҙарҙа күренер,
Кем икәне беленер.

Ҡазанға аҡ батша яу асҡас та әле Сура батыр үпкәләп яуға ҡатнашмай ята. Сәбәбен белер өсөн Ҡазандың бер нисә аҡһаҡалы менән хан ҡыҙы Сура батыр янына килә.

— Ҡазанға яу килгәндә батыр нисек инде өйҙә ҡасып ятыр? — тиҙәр.

— Утыҙ ике батырығыҙ бар бит, улар яу ҡайтара алмаймы ни? — ти Сура батыр. — Затлы бүләк алған батырҙарығыҙсы.

Хан ҡыҙы башҡорт батырының үпкәһен аңлап, бүләк ҡумтаны асып ҡарауын һорай. Асып ҡараһалар, эсендә һигеҙгә бөкләп һалынған алтын ҡылыс ята имеш.

Яҙып ҡуйғайнылар — ялтлап торған алмас ҡылыс, ти.

Сура батыр ғәйрәтләнеп һикереп торҙо ла әйтте ти:

Алып килегеҙ атымды —
Арғымағыма менәйем,
Бүләк алмас ҡылысты
Билгенәмә эләйем!
Ҡазан килгән дошманға
Ҡаршы яуға еләйем!
Ҡаҙна, ҡаҙна мал килһә,
Ҡаҙнасылар һөйөнөр,
Ил ҡаршына яу килһә,
Ҡылыс ҡанға ҡойонор.

Яуға инер алдынан шулай һамаҡлаған:
Сура, Сура, Сурамын,
Толпар менеп, тыу алып,
Яуға ҡаршы барамын,
Гәүер дошман тап булғас,
Күпсетермен талағын,
Ҡапҡаһына Ҡазандың
Ҡаттан һуҡмаҡ һалармын.

Шулай Сура батыр башҡорт иленән килгән нөгәрҙәрҙе туплап, Ҡазандың ҡапҡа төбөнә килеп еткән дошман ғәскәрҙәренә ҡаршы ҡаты яуҙарҙа ҡатнаша, ал-ял белмәй һуғыша. Ҡазан яуында ғәйрәтлек күрһәткән батыр тигән даны аҙаҡ бөтә Ҡазан, Нуғай илдәренә тарала.

Бер заман ҡаты һуғыштарҙың береһендә Сура батыр иң яҡын ярандары менән ҡапыл ғәйеп була. Яуҙағылар уны Иҙел һыуына батып һәләк булды, тиҙәр. Яҡташтары уны хан-ярандары ҡол, Сура ят тип ситләткәнгә тыуған иленә ҡайтып китте, тиҙәр. Үҙ илендә Сура батыр иҫән-һау әйләнеп ҡайтҡан тигән легендалар әле һаман йөрөй, маҡтау йырҙары бар.